

Kielce, dn. 18.09.2023 r.

dr hab. Ewa Boksa, prof. UJK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Instytut Literaturoznawstwa i Językoznawstwa

Recenzja

pracy doktorskiej mgr Pauliny Krzeszewskiej

„Zaburzenia realizacji fonemów spółgłoskowych

a przetrwale odruchy pierwotne u dzieci w wieku 5-7 lat”

przygotowanej pod kierunkiem promotor: prof. dr hab. Danuty Pluty-Wojciechowskiej

Obszerna rozprawa doktorska (ss. 265) pani mgr Pauliny Krzeszewskiej stanowi przykład dociekliwości i dokładności naukowej. Doktorantka omawia w swojej pracy złożoność problemów dotyczących diagnozy zaburzeń realizacji fonemów (/m/, /p,b/, /f,v/, /n,t,d/, /c, ʒ, s, z/, /l/, /r/, /č, ž, š, ž/, /ć, ʒ, ś, ź/, /u/ na tle oceny trzech pozaorofacjalnych odruchów pierwotnych: tonicznego odruchu błędnikowego (TOB), symetrycznego tonicznego odruchu szyjnego (STOS) i asymetrycznego tonicznego odruchu szyjnego (ATOS).

1. Wartość merytoryczna rozprawy

Rozprawa ma dużą wartość ze względu na oryginalność badań oraz ich merytoryczny aspekt. Praca prezentuje nowoczesne, interdyscyplinarne podejście do diagnozy rozwoju

mowy dziecka, głównie funkcji lokucyjnych mowy i ich powiązań z odruchami pierwotnymi. Pani P. Krzeszewska zgodnie z opracowanym autorskim protokołem badawczym tłumaczy, dlaczego niewygaszone odruchy pozaorofacjalne determinują nabywanie systemu fonologicznego przez dzieci. Przyczynkiem do zajęcia się tym tematem, co wyjaśnia Doktorantka, jest brak badań dotyczących współwystępowania zaburzeń realizacji fonemów ze wskazanymi odruchami, zarówno w polskiej literaturze przedmiotu, jak i zagranicznej. Propozycja uwzględnienia

w diagnozie logopedycznej „przedpola artykulacji”, czyli reakcji organizmu wykraczających poza trakt ustno-twarzowo-gardłowy nie jest zupełną nowością, ponieważ została opisana w badaniach prof. Danuty Pluty-Wojciechowskiej. Ale na uwagę zasługuje włączenie do diagnozy logopedycznej oceny odruchów pierwotnych. Jak słusznie Autorka pracy dodaje, niewyhamowanie lub silne wyrażanie tych odruchów utrudnia przyjmowanie normatywnej pozycji spoczynkowej języka i warg, uniemożliwia prawidłowy wzorzec połykania, zaburza tor oddychania, sposób żucia i tworzenie kęsa pokarmowego, co w efekcie przyczynia się do nieprawidłowego funkcjonowania mięśni narządów mowy i dysfunkcyjnej pracy artykulatorów w wymowie.

Pierwszy rozdział pracy poświęcony jest podstawom teoretycznym badań. Stanowi on przegląd literatury związanej z uwarunkowaniami rozwoju systemu fonemowo-fonetycznego w kontekście percepcyjnym i anatomiczno-czynnościowym oraz odruchów pierwotnych. Pani P. Krzeszewska przybliży stosowaną terminologię, uwarunkowania rozwoju systemu fonemowego i fonetycznego, czynności prymarnych oraz odruchów pierwotnych. Dokonuje także analizy piśmiennictwa nt. współwystępowania zaburzeń rozwoju mowy i przetrwałych odruchów pierwotnych.

W rozdziale drugim Doktorantka opisuje model diagnozy logopedycznej zaburzeń realizacji fonemów, z odniesieniem do różnych podejść metodycznych względem sposobu badania wymowy. Przybliży kategorie oceny warunków percepcyjnych, morfologicznych kompleksu ustno-twarzowego oraz czynnościowych w ujęciu orofacjalnym i pozaorofacjalnym. Model diagnozy i terapii zaburzeń realizacji fonemów szczegółowo prezentuje z uwzględnieniem: zarysu współczesnego i tradycyjnego modelu diagnozy i terapii zaburzeń realizacji fonemów, charakterystyki diagnozy logopedycznej zaburzeń realizacji fonemów (ZRF), oceny sposobu realizacji fonemów, warunków anatomiczno-czynnościowych realizacji fonemów, przebiegu czynności prymarnych i warunków percepcyjnych realizacji fonemów.

W trzecim rozdziale pani P. Krzeszewska przedstawia podstawy metodyczne

i metodologiczne badań, z charakterystyką: badanej populacji, problemów i hipotez badawczych, zmiennych i wskaźników zmiennych, przyjętego nazewnictwa, procedury prowadzonych badań oraz analiz statystycznych.

W rozdziale czwartym przywołuje wyniki badań własnych. Na podstawie wyników i analiz statystycznych określa zarówno częstość występowania: przetrwałych odruchów pierwotnych, zaburzeń realizacji fonemów spółgłoskowych i cech fonetycznych, nieprawidłowych warunków percepcyjnych i strukturalno-funkcjonalnych kompleksu orofacjalnego, jak również wskazuje poziom współwystępowania poszczególnych cech wśród osób badanych.

W rozdziale piątym na podstawie wyników badań zarysowuje profil wyznaczonych grup badawczych i weryfikuje hipotezy badawcze, a w rozdziale szóstym przedstawia autorską propozycję modelu diagnozy i terapii zaburzeń realizacji fonemów, którym towarzyszą przetrwałe pozaorofacjalne odruchy pierwotne. Szósty rozdział ma zatem wymiar praktyczny

i jest propozycją aplikacji wyników badań do terapii logopedycznej. W tej części pracy została podkreślona zasadność stosowania strategii wygaszających przetrwałe odruchy: ATOS, STOS, TOB w postępowaniu logopedycznym. Przedstawione zostały także propozycje ćwiczeń wygaszających omawiane odruchy pierwotne. Zwieńczeniem dysertacji jest aneks z kartą badania logopedycznego, którą wykorzystano do zbadania realizacji fonemów spółgłoskowych, orofacjalnych i pozaorofacjalnych warunków anatomiczno-czynnościowych i percepcyjnych dla mowy u każdego dziecka oraz tabele z testami statystycznymi mającymi odniesienie w dysertacji.

Uwagę zwraca więc klasyczny podział pracy na część teoretyczną, badawczą i praktyczną. Co jednak istotne, wymienione założenia badawcze Autorka wdrożyła na najwyższym naukowym poziomie, co zapewniła jej praktyka oparta na dowodach (ang. evidence-based practice – EBP. Przyjmując taki punkt widzenia, mgr P. Krzeszewska, uznając dorobek swojej mentorki prof. D. Pluty-Wojciechowskiej, sygnalizuje konieczność stosowania do oceny realizacji fonemów metody wielozmysłowej, a zatem słuchowo-wzrokowo-czuciowo-eksperymentalnej, dzięki czemu możliwe stało się tak dokładne zgromadzenie

i opisanie materiału uzyskanego podczas badań. W związku z powyższym również cele badań na temat współwystępowania zaburzeń realizacji fonemów spółgłoskowych języka polskiego z wybranymi przetrwałymi odruchami pierwotnymi dzieci w wieku 5-7 lat mają wymiar

teoretyczny oraz praktyczny. I co najważniejsze w toku postępowania badawczego zostały one zrealizowane.

W rozprawie ważne są odpowiedzi na problemy i hipotezy badawcze odnoszące się do współwystępowania trzech przetrwałych odruchów pierwotnych (ATOS, STOS i TOB) z zaburzeniami realizacji fonemów spółgłoskowych u dzieci w wieku 5-7 lat, z różnymi warunkami anatomiczno-czynnościowymi i percepcyjnymi. Doktorantka zbadała 110 dzieci, które podzieliła na 4 grupy: dwie związane z ruchomością języka w kontekście jakości struktur anatomicznych wędzidełka języka oraz dwie związane z poziomem rozwoju percepcji słuchowej w odniesieniu do rozwoju słuchu fonemowego:

A1 - osoby z normatywnym wędzidełkiem języka lub skróconym w stopniu nieznacznym, wśród których były dzieci z prawidłowym słuchem fonemowym lub niedoksztalceniem słuchu fonemowego,

A2 - osoby z wędzidełkiem języka skróconym w stopniu średnim lub znacznym, wśród których były dzieci z prawidłowym słuchem fonemowym lub niedoksztalceniem słuchu fonemowego,

P1 - osoby bez niedoksztalcenia słuchu fonemowego, pośród których były dzieci z wędzidełkiem w normie lub skróconym,

P2 - osoby z niedoksztalceniem słuchu fonemowego, pośród których były dzieci z wędzidełkiem w normie lub skróconym

Podział ten wynikał z chęci porównania grup badawczych z uwzględnieniem zarówno warunków strukturalnych (stanu wędzidełka języka), jak i sprawności percepcyjnych (a dokładnie stanu słuchu fonemowego), które są jednymi z kluczowych determinantów sposobu realizacji fonemów.

Metodologia badań zastosowana przez Panią mgr P. Krzeszewską nie budzi zastrzeżeń, choć w pojawiają się tam elementy, które wymagają dyskusji i odniosę się do nich w dalszej części recenzji. W pracy zostały wskazane następujące elementy: paradygmat badań, problemy badawcze, hipotezy, zmienne, wskaźniki, metody badawcze, techniki i narzędzia badawcze; została szczegółowo przedstawiona organizacja i obszar badań. Brakuje mi jednakże określenia głównego pytania problemowego, z którego wyłaniają się problemy szczegółowo wskazane na str.68-70. (Jaki wpływ na nabywanie systemu fonologicznego mają niewygaszone odruchy pozaorofacjalne?). Celem metodologii badań jest opracowanie coraz to lepszych sposobów badania różnych zjawisk, i udoskonalanie bieżących. Niewątpliwie badania doktorantki spełniają to kryterium. Kluczem do rzetelnego pomiaru interesującego

Doktorantkę zjawiska jest dobór odpowiedniej metody badawczej i zastosowana triangulacja metod ilościowych z jakościowymi, co oddaje ideę badań opartych na dowodach naukowych.

2. **Poprawność redakcyjna i językowa rozprawy**

Doceniając połączenie teorii z praktyką, sugerowałabym jednak – gdyby praca miała ukazać się drukiem – aby jej zasadnicza część została inaczej ustrukturyzowana – na przykład na dwie mniej obszerne części lub monografie (jedna dotycząca zaburzeń realizacji fonemów na tle dysfunkcji miofunkcjonalnych, a druga- na tle dysfunkcji percepcyjnych). Uwaga ta jednak

w żaden sposób nie umniejsza wartości recenzowanej rozprawy.

Stosunkowo najsłabszą stroną pracy jest jej warstwa językowa, głównie stylistyczna. Czasem pojawia się styl i metaforyka charakterystyczna dla wydawnictw popularnonaukowych: str. 10, 11, 20, 28, 29, 34, 35, 41, 43, 49, 64, 66.

Dodatkowo w pracy pojawiają się błędy fleksyjne (str. 27, 29, 41, 65), literowe str. 78, brak numeracji tabeli str. 74, 183.

Pragnę jednak podkreślić, że powyższe usterki te nie wpływają na merytoryczny aspekt wyводу.

3. **Dyskusja**

- a. Autorka napisała, że uwzględnienie oceny przetrwałych (niewyhamowanych) odruchów pierwotnych w diagnozie logopedycznej jest czymś nowym i na gruncie polskiej literatury przedmiotu – niezbadanym, a następnie podaje w omawianym kontekście informację, że właśnie badania logopedów sygnalizowały współwystępowanie przetrwałych odruchów pierwotnych z zaburzeniami rozwoju kompetencji językowej (Motyka 2020) oraz rozwojowymi zaburzeniami mowy (Matuszkiewicz, Gałkowski 2021). Słusznie dodaje, że dotychczasowe opracowania odnajdywały w przetrwałych odruchach pierwotnych przyczynę takich nieprawidłowości rozwojowych, jak: trudności emocjonalne i szkolne, dysleksja, dysgrafia i dyskalkulia (Goddard Blythe 2005, 2015 2017; Grzywniak 2006, 2008, McPhillips i Jordan-Black 2007), opóźnienie rozwoju mowy (Bilbilaj 2017) czy specyficzne zaburzenia rozwoju języka (Matuszkiewicz i Gałkowski 2021). Zgadzam

się ze stwierdzeniem, że niewiele jest badań nad współwystępowaniem przetrwałych odruchów pierwotnych z takimi nieprawidłowościami logopedycznymi, jak: zaburzenia realizacji fonemów, czynności prymarnych, niedokształcenie słuchu fonemowego. Nasuwa się pytanie, czy nienormalna realizacja fonemów powiązana z przetrwałymi odruchami pierwotnymi nie jest **objawem zejściowym** szeroko pojętych zaburzeń uczenia się o podłożu rozwojowym i w pierwszej kolejności niezintegrowanie odruchów pierwotnych uwidoczniło się u badanych dzieci przed 5. rokiem życia na tle innych niż artykulacyjne opóźnień rozwoju psychoruchowego? Istotny w diagnozie logopedycznej jest więc wywiad i na jego podstawie wnioskowanie o kamieniach milowych rozwoju motorycznego i poznawczego pacjenta. W pracy, poza wzmianką, że taki wywiad z rodzicami badanych dzieci był przeprowadzony, o informacjach uzyskanych z wywiadu się nie wspomina. W literaturze specjalistycznej, logopedycznej dotyczącej mózgowego porażenia dziecięcego, afazji dziecięcej, dysleksji rozwojowej autorki odnoszą się również do norm rozwojowych, w tym oceny odruchów. I tak uzupełnienie bibliografii o prace Aleksandry Łady, Anny Regner, Teresy Kaczan, Zofii Szwiling byłoby zasadne.

- b. Ponadto zgromadzony, doskonale zilustrowany materiał badawczy mógłby dotyczyć nie jednej, a dwóch monografii; taka ilość danych zaburza przejrzystość wyводу i utrudnia lekturę pracy, choć z drugiej strony pokazuje skrupulatność i cierpliwość badawczą Doktorantki; niemniej jednak w części metodologicznej mamy aż 9 pytań problemowych, z których wyprowadza się 9 hipotez; a brakuje wyartykułowania głównego pytania problemowego.
- c. W procedurze badania ATOS usytuowanie dziecka na krawędzi kozetki lekarskiej zamiast na podłodze, moim zdaniem, zaburza stabilność pacjenta. Jeśli u badanego na wcześniejszym etapie rozwoju ujawnił się niewygaszony odruch Moro, zmiana podłoża mogła wpłynąć na poczucie równowagi i stąd w badaniu Doktorantka uzyskała wyraźniejszy obraz przetrwałego ATOS. Obawiam się również, że prowadzenie głowy przez logopedę mogło zakłócić wynik badania.
- d. Zastosowanie terminu „zaburzenia realizacji fonemów” (ZRF) jest warte uwagi. Pokazuje nowe tendencje dotyczące praktyki logopedycznej zmierzające do dokładnego opisu deformacji artykulacyjnych, które pojawiają się podczas wymowy poszczególnych fonemów. Sięgnięcie do paradygmatu opisu sposobu realizacji zaburzonych fonemów zaprezentowanego przez prof. D. Plutę-Wojciechowską według kategorii takich jak: dyslokacja, dysmodalność, dysrezonansowość,

dysrezonansowość, dyssonantyczność pozwala precyzyjnie przeprowadzić ocenę artykulacji głoski.

W fonetyce klinicznej na gruncie międzynarodowym pojawia się termin zaburzenia dźwięku mowy (SSD) (McLeod i Baker, 2017). Podstawy oceny klinicznej, klasyfikacji i interwencji u dzieci z SSD pozostają pod silnym wpływem teorii i procedur psycholingwistycznych, które w dużej mierze wyznaczają wyraźną granicę między procesami fonologicznymi a fonetyką artykulacją (Shriberg, 2010). Istotny jest fakt, że pani P. Krzeszewska dostrzegła, że scharakteryzowanie wzorców mowy musi być prowadzone dwutorowo: ze względu na ograniczenia motoryczne mowy (dysfunkcje orofacjalne) oraz ze względu na ograniczenia poznawcze w zakresie funkcji słuchowych. Dla dopełnienia wiedzy dotyczącej oceny systemu fonetyczno-fonologicznego można sięgnąć także do artykułu Josepha P. Stembergera, Barbary M. Bernhardt pt. „Phonetic Transcription for Speech-Language Pathology in the 21st Century”, *Folia Phoniatr Logop.* 2020;72(2):75-83, a przede wszystkim prac polskich specjalistów (Pluta-Wojciechowska, Anita Lorenc, Barbara Sambor), aby zaproponować w polskiej logopedii takie rozwiązania terminologiczne, które będą łączyć wątki rodzime z propozycjami światowymi, np. rekomendowanymi przez ASHA (American Speech–Language–Hearing Association). Stąd moje pytanie, gdzie można usytuować termin „zaburzenia realizacji fonemów” w nomenklaturze stosowanej

w klasyfikacjach ICD-11 oraz ICF ?

4. Ocena końcowa

Wyniki przeprowadzonych badań przez mgr P. Krzeszewską mogą się przyczynić do: lepszego poznania ontogenezy rozwoju systemu fonetyczno-fonemowego, poszerzenia wiedzy na temat pozaorofacjalnych przetrwałych odruchów pierwotnych, a zwłaszcza częstości ich współwystępowania z zaburzeniami realizacji fonemów spółgłoskowych u osób prezentujących różne warunki percepcyjne i anatomiczno czynnościowe oraz zależności pomiędzy nieprawidłową artykulacją a przetrwałymi pozaorofacjalnymi odruchami pierwotnymi.

Warto tu też od razu wspomnieć, że dokonywane analizy wspiera bogata literatura, co uświadamia czytelnikowi ogrom pracy włożonej przez Autorkę w realizację podjętego wyzwania badawczego – jest to 136 pozycji bibliograficznych. W całej rozprawie widać

znajomość literatury przedmiotu, co dobrze świadczy o orientacji w zakresie prowadzonych badań. Niniejsza praca jest rekonesansem problematyki współwystępowania przetrwałych (pozaorofacjalnych) odruchów pierwotnych z zaburzeniami realizacji fonemów i propozycją paradygmatu teoretyczno-badawczego w tym zakresie. Wyniki badań dysertacji pozwalają poznać inne, niż dotychczas zbadane, pozaorofacjalne uwarunkowania zaburzeń realizacji fonemów spółgłoskowych u dzieci. Rozwiązanie postawionych problemów badawczych wzbogaca zatem teorię logopedyczną i językoznawczą, jak również dotychczasowy paradygmat diagnozy logopedycznej. Wyniki badań potwierdzają potrzebę uwzględnienia oceny ATOS, STOS i TOB w toku postępowania logopedycznego.

Podsumowując, przedłożona mi do recenzji praca jest interesująca pod względem poznawczym, spójna metodologicznie i ma dużą wartość naukową.

Rozprawa doktorska Pani mgr Pauliny Krzeszewskiej **spełnia wymogi** określone w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2023 poz. 212 z późn. zm). Stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w danej dyscyplinie naukowej (a nawet w kilku dyscyplinach) oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy badawczej i syntetyzowania wiedzy (co jest rzadkością!). **Wnioskuje o dopuszczenie Autorki dysertacji do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.**

Kielce, dn. 18. 09.2023 r.

data sporządzenia recenzji

.....
podpis recenzenta